

Absolutni determinizam volje ne može se dakle držati; jer ga i sami pristaše mekaničnoga tumačenja prirode sve više i više napuštaju.

Ali ako ova nauka ne stoji, možda stoji Kantova nauka o absolutnom indeterminizmu volje? Ne stoji ni ova. Po toj je nauci naša volja toli slobodna, da njezinim mienam nema uzrokâ niti u hotjećem biću, niti u svietu vanjskom¹⁰. Takve bezuzročne volje mi nikako ne pojмимо; jer si u obće miene bez uzroka pomisliti ne možemo.

Čudno zaista, da je upravo Kant pristajao uz indeterminizam — isti Kant, koji je proglasio samovladu volje. To su očevidno contradiktorne opreke. Samovlada uključuje zakonost; indeterminizam pako bezzakonje, bezvladje.

Posljedci materijalizma nisu gori od posljedaka Kantova idejalizma u pogledu slobodne volje. Dočim naime absolutna determinacija svakomu pojedincu namiće okove, absolutni indeterminizam razuzdava cjelokupno čovječanstvo. Niti robstvo, niti bezvladje ne podaju ljudstvu dostojanstva; uz obje krajnosti ne može ob uzgoju u obće, a o moralnom uzgoju napose biti ni govora. S toga valja obje nauke zabaciti.

A što sada? Nam je zauzeti stanovište posredovno. Volja naša sliedi doduše neke zakone; ovi zakoni ipak nisu toli kruti, da se oni nebi dali modifikovati. Što više: oni su se modifikovali postepenom prosvjetom čovječanstva na toliko, da se je ono ogromnim dielom sasvim izvinulo njihovoj dojmu; a volja ljudska davno je vezana tekar uz motive i to takve motive, koje si bira sama.

„Niste dosljedni, reći će nam protivnici; hoćete, da vam je volja slobodna, a vi ju sami prikivate uz motive“. Ali evo odgovora. Mi ne mogosmo priznati volje posve nemotivirane — jer je takva volja „non ens“; ali mi jednako odbismo i volju